

УДК 343.211

СОЦІАЛЬНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ ВИДІЛЕННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ НОРМ-ЗАБОРОН

Олександр ПАЩЕНКО,

кандидат юридичних наук, доцент, провідний науковий співробітник
Наукового-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса
Національної академії правових наук України

SUMMARY

The article is sanctified to research of social conditionality of selection of special criminal-law rules prohibitions. It will be that this question it follows to examine within limits of such circumstance as completeness and no redundancy ban. It is set that founding for existence (foresight) in a legislation about criminal responsibility of special syllables of crime there is a substantial difference in character or degree of public dangerous of act, that is contained for them, by comparison to general rules.

Key words: law on criminal responsibility, social conditioning, criminalization, special criminal-law rules, completeness and no redundancy ban.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню соціальної обумовленості виділення спеціальних кримінально-правових норм-заборон. Доводиться, що це питання слід розглядати у межах такої обставини, як повнота і не надмірність заборони. Встановлено, що підставою для існування (передбачення) в законодавстві про кримінальну відповідальність спеціальних складів злочину є істотна відмінність у характері або ступені суспільної небезпечності діяння, що міститься у них, порівняно із загальними нормами.

Ключові слова: Закон про кримінальну відповідальність, соціальна обумовленість, криміналізація, спеціальні кримінально-правові норми, повнота і не надмірність заборони.

Постановка проблеми. Соціальна обумовленість кримінально-правових норм являє собою широку проблему, яка може бути досліджена з різних боків. Проте основним її аспектом є з'ясування та розкриття обставин (факторів), що впливають на створення норм та інститутів кримінального права та на їх ефективність [1, с. 67].

Актуальність теми. Цій проблемі присвятили свої дослідження Д.О. Балобанова, М.О. Беляєв, В.І. Борисов, Л.П. Брич, П.А. Воробей, С.Б. Гавриш, В.К. Гришук, Н.О. Гуророва, С.Ф. Денисов, Г.А. Злобін, С.Г. Келіна, М.Й. Коржанський, Н.Ф. Кузнєцова, В.К. Матвійчук, В.І. Осадчий, П.П. Сердюк, П.С. Тоболкін, В.Д. Філімонов та інші фахівці. Власна система відповідних обставин була запропонована й автором [2, с. 211, 212]. Однією з обставин у названій системі є повнота і не надмірність заборони [2, с. 212]. Її розгляд, з нашої точки зору, має проводитися у двох напрямках (аспектах). Перший з них полягає у пошуку відповіді на питання, чи не дублює досліджувана норма положення інших норм? Якщо так, то чи є виправданим стан конкуренції між ними, що утворюється в такому випадку? В тому разі, коли аналізована норма є спеціальною, відзначений аспект передбачає також з'ясування того, наскільки обгрунтованим є її існування.

Тому метою статті є встановлення соціальної обумовленості виділення спеціальних кримінально-правових норм.

Виклад основного матеріалу. Введення спеціальних складів злочину часто пояснюється необхідністю посилення попереджувальної функції кримінального закону. Разом з тим, зазначає Ю.В. Баулін, надмірне захоплення спеціальними складами злочинів часто призводить до необгрунтованої конкуренції загальної й спеціальної кримінально-правових норм, яка негативно відбивається на практиці застосування КК [3, с. 36].

О.М. Бондаренко, аналізуючи у 1995 році зміни, що були внесені до чинного на той час кримінального законодавства, підмітив, що вони призвели до появи багатьох

спеціальних норм. Запровадження останніх, зауважує правник, було обумовлене прагненням законодавця взяти під особливу охорону певних осіб, акцентувати увагу на підвищеній суспільній небезпечності відповідних посягань [4, с. 262]. Не виключаючи, в принципі, необхідність спеціальних норм, науковець наголошує на тому, що їх доцільність можливо визнати у виключних випадках, що стосуються особливо небезпечних злочинів. У той же час у випадку здійснення злочинів, що не мають великої суспільної небезпечності, з точки зору дослідника, існування в законі про кримінальну відповідальність великої кількості спеціальних норм навряд чи є необхідним. При цьому особливості конкретних осіб, діяльність окремих органів могли б бути враховані законодавцем у відносно-визначеній чи альтернативній санкції. Викладене, на переконання О.М. Бондаренка, призводить до висновку про доцільність скорочення спеціальних кримінально-правових норм [4, с. 262, 263].

На думку Д.С. Азарова, «очевидно, що спеціальні норми створюються переважно у тому разі, коли ознаки передбачених ними злочинів є доволі специфічними, та (або) суспільна безпека таких злочинів вища за безпеку посягань, передбачених загальними нормами» [5, с. 102]. У випадку ст. 363 КК (у редакції 2001 р. – порушення правил експлуатації автоматизованих електронно-обчислюваних систем) зазначені обставини порівняно із ст. 367 КК, з точки зору дослідника, відсутні. Він стверджує, що «оскільки санкції ст. 367 КК суворіші за санкції ст. 363 КК, вважається слушним твердження про те, що службова недбалість є більш небезпечним злочином, ніж порушення правил експлуатації автоматизованих електронно-обчислюваних систем. Надто специфічних ознак останнього злочину, які не могли б охоплюватися складом службової недбалості, не існує, а сама по собі наявність «комп'ютерного елемента» в суспільно-небезпечних діяннях особи не дає достатніх підстав відносити скоєне до «комп'ютерних» злочинів» [5, с. 102]. З приводу викладеного зауважимо, що ст. 367 КК буде загальною по

відношенню до ст. 363 КК, виходячи з усіх її ознак, крім суб'єкта. З точки зору останнього – навпаки, 363 КК буде загальною, оскільки діяння нею передбачені, можуть скоюватися і загальним суб'єктом, а 367 КК – лише спеціальним. Тому і сама норма в цьому аспекті виступає спеціальною по відношенню до ст. 363 КК.

Ще 1991 року фахівці в галузі комп'ютерної техніки пропонували в якості спеціального складу злочину, що посягає на безпечне функціонування обчислювальної техніки, сформулювати норму про кримінальну відповідальність за незаконне проникнення в обчислювальні системи [6, с. 25]. Слід зауважити, що чинний КК містить таку норму, назва і редакція якої неодноразово змінювалася після його прийняття: ст. 361 (несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислюваних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електротрив'язку).

За спостереженням С.В. Бабаніна, з метою недопущення використання схем і методів протиправного поглинання та захоплення підприємств, врегулювання основних важливих аспектів протидії цьому явищу Верховною Радою України прийнятий Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення правового регулювання діяльності юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» від 10 жовтня 2013 р., якими внесено доповнення, у тому числі і до КК України. Так, КК, зокрема, доповнено ст. 2062 «Протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації», яка фактично передбачила кримінальну відповідальність за рейдерство [7, с. 74]. Названа норма стала спеціальною по відношенню до злочинів проти власності.

Досліджуючи норми ст. 225 КК РФ «Неналежне виконання обов'язків щодо охорони зброї, бойових припасів, вибухових речовин та вибухових пристроїв», А.В. Ростокінський зазначає, що вони виділилися із кримінально-правової заборони, що раніше була закріплена в ст. 219 КК РРФСР 1960 р., а у теперішній час – ст. 224 РФ «Недбале зберігання вогнепальної зброї». Думка дослідника з приводу того, що відповідні правовідносини були взяті під кримінально-правову охорону саме в умовах економічної лібералізації, швидкого зростання легального ринку озброєнь та кількості осіб, що мають вогнепальну зброю, а також збільшення кола суб'єктів, які виконують обов'язки з охорони відповідних предметів [8, с. 117] – свідчить про те, що він пояснює необхідність виділення спеціального складу злочину зміною умов життя суспільства. Слід зауважити, що КК України такої спеціальної норми не містить. Відповідальність за відповідні діяння передбачена у загальній нормі: ст. 264 (недбале зберігання вогнепальної зброї або бойових припасів), яка кореспондує раніше чинній ст. 224 КК 1960 р., що мала таку саму назву. На момент прийняття КК України 2001 р. більшість умов, відзначених А.В. Ростокінським, в нашій державі, на відміну від РФ, була відсутня, а тому вітчизняний законодавець не пішов відповідним шляхом. Проте зараз, в умовах проведення антитерористичної операції, можна стверджувати, що і в Україні збільшилася кількість осіб, що мають вогнепальну зброю, бойові припаси, вибухові речовини та пристрої, а також зросла чисельність суб'єктів, які виконують обов'язки з охорони відповідних предметів. На жаль, це супроводжується наслідками негативного характеру, прикладом яких може стати вибух складів із бойовими припасами неподалік м. Свагове Луганської області 29 жовтня 2015 р. У цей день близько 19 год. 30 хв. загорівся майданчик на військовому арсеналі розміром 300 на 300 метрів, де знаходилось понад три тисячі тонн різних боєприпасів. Розлітання снарядів сягало меж міста, тому постраждав також житловий сектор.

Було пошкоджено 9 п'ятиповерхових, 6 чотириповерхових і 20 триповерхових будинків. Загибло четверо людей, така сама кількість була поранена [9, с. 1, 12; 10, с. 1]. Тому зараз в Україні, з нашої точки зору, наявна необхідність у запровадженні спеціальної кримінально-правової норми, що передбачала б підвищену відповідальність за неналежне виконання обов'язків щодо охорони зброї, бойових припасів, вибухових речовин та вибухових пристроїв.

Продовжуючи аналіз ст. 225 КК РФ, А.В. Ростокінський відзначає, що у неї були включені норми про неналежне зберігання зброї масового знищення або матеріалів чи обладнання, які можуть бути використані при створенні такої зброї (ч. 2) [8, с. 117]. Цей склад злочину виступає кваліфікованим по відношенню до того, що закріплено у ч. 1 аналізованої статті. Відповідальність у ч. 2 підвищується у зв'язку з наявністю у ній доволі специфічного предмета злочину, який являє значно більшу загрозу для громадської безпеки, ніж «звичайні» предмети, наведені у ч. 1. Відзначаючи обґрунтованість виділення такого спеціального складу в КК РФ, в той же час вважаємо, що вітчизняний законодавець не повинен іти таким шляхом. Україна, на відміну від Росії, є без'ядерною державою. Більше того, за розроблення, виробництво, зберігання, транспортування (та деякі інші діяння) зброї масового знищення у ст. 440 КК передбачено кримінальну відповідальність. Тому правомірного поводження зі зброєю такого виду в Україні бути не може. Отже, і порушити правила щодо такої зброї неможливо через їхню відсутність. Не можна неналежно виконувати обов'язки, яких легально не існує. Тому наявність відповідного кваліфікованого складу злочину в КК України була б позбавлена сенсу.

З точки зору І.П. Лановенка, надмірне «розмноження» спеціальних норм щодо загальних слід віднести до низького рівня законодавчої техніки. Наприклад, з його точки зору, наврод чи було доцільно до загальної ст. 229 КК 1960 р. (виготовлення, придбання, зберігання або збут отруйних і сильнодіючих речовин) приймати аж двадцять спеціальних норм, спрямованих на боротьбу з незаконним наркообігом [11, с. 481]. Треба відзначити, що з прийняттям КК 2001 відзначена тенденція зберглася. Таких статей зараз налічується 16 (ст. ст. 305-320 КК), а якщо рахувати ті, предметом яких є не наркотики, а лише отруйні та сильнодіючі речовини, а також одурманюючі засоби, то додається ще три (ст. ст. 321, 322, 324 КК). Як бачимо, законодавець не повернувся на шлях уніфікації наведених норм, зберігши диференціацію відповідальності за вчинення діянь, що ними передбачені. На наш погляд, таке становище в досліджуваній сфері є цілком прийнятним. Справа у тому, що у КК 2001 р. злочини проти здоров'я населення виділено в окремий розділ, на відміну від КК 1960 р., глава Х якого мала назву «Злочини проти громадської безпеки, громадського порядку та народного здоров'я». Такий підхід до поділу злочинів за родовим об'єктом зумовлює подальшу диференціацію кримінальної відповідальності за вчинення суспільно небезпечних діянь, що посягають на здоров'я населення. Крім того, із всіх таких злочинів найбільш поширеними є саме ті, що пов'язані з незаконним наркообігом. Слід зважати також на те, що серед усіх предметів, що чинять шкідливий вплив на організм людини, наркотики є найнебезпечнішими. Саме з огляду на це, з нашої точки зору, законодавець навіть у назві розділу XIII спочатку вказав на злочини у сфері обігу наркотичних засобів, а вже потім – на «інші злочини проти здоров'я населення». Наведена конструкція орієнтує на першочерговість захисту названого об'єкта саме від негативного впливу наркотиків. А за такої ситуації, звичайно, обмежуватися однією або навіть декількома кримінально-правовими нормами було б нелогічно.

На думку В.В. Дзундзи, тенденцію, яка намітилася в КК, до збільшення кількості спеціальних норм, котрі встановлюють відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну та іншу антигромадську діяльність, навряд чи можна вважати виправданою і доцільною, особливо, коли ця діяльність передбачається, як кваліфікуюча ознака складу злочину. Правник відзначає, що наявність такої ознаки в одних складах закономірно породжує питання про те, чому вона відсутня в інших подібних складах злочинів [12, с. 37]. В якості прикладів наявності такої ознаки науковець наводить норми, що містяться у ч. ч. 2, 3 ст. 307, ч. 3 ст. 309, ч. 3 ст. 314, ч. 2 ст. 315, ч. 2 ст. 317 КК. У той же час у нього викликає здивування її відсутність в інших складах злочинів, розміщених у розділі XIII Особливої частини КК «Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, та інші злочини у сфері здоров'я населення», особливо у таких, як, ст. ст. 305, 308, 310-313, 316, 319, 322 КК. Наслідком такого становища, як правильно відзначає дослідник, є те, що відповідальність за наведені діяння (які, з його точки зору, володіють не меншою суспільною небезпечністю, ніж ті, в яких відзначена ознака наявна) настає за нормою загальною, тобто за ст. 304 КК. Така ситуація, підсумовує правник, безумовно потребує вдосконалення норм, які передбачають відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну та іншу антисуспільну діяльність. Але вдосконалення цих норм, на його погляд, повинно здійснюватися не шляхом нарощення спеціальних норм, оскільки таку кваліфікуючу ознаку можна передбачити в кожному складі, і тоді загальна норма стане фікцією. Навпаки, наголосив В.В. Дзундза, усунення наявних у КК протирічч можливе, мабуть, шляхом вдосконалення загальної норми встановлення в ній відповідних кваліфікуючих ознак, які б дозволили охопити ознаки спеціальних норм, та відповідно виключити останні з КК як зайві й такі, що породжують суперечності в теорії та практиці боротьби зі злочинністю [12, с. 37, 38].

З приводу наведеного вважаємо за необхідне висловити такі міркування. На наш погляд, відзначене науковцем становище пояснюється тим, що в певних злочинах другої наведеної ним групи неповнолітній виступає не у якості співучасника відповідних злочинів, а у якості потерпілого, тобто незаконні операції з наркотичними засобами та іншими предметами здійснюються не за його участі, а стосовно нього. До таких злочинів належать: незаконне введення в організм наркотичних засобів психотропних речовин або їх аналогів (ст. 314 КК), схилення до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 315 КК). В інших випадках – йдеться про найбільш поширені злочини в досліджуваній сфері: незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів без мети збуту (ст. 309 КК) або з метою збуту, чи, власне, збут таких предметів (ст. 307 КК). При цьому слід мати на увазі, що наркотики, психотропні засоби та їх аналоги чинять на організм неповнолітнього більш небезпечний вплив, ніж на дорослу людину, а тому встановлення підвищеної відповідальності в зазначених випадках видається обґрунтованим. У той же час більшість наведених правознавцем злочинів, у яких така кваліфікуюча ознака відсутня, не є достатньо поширеними, особливо серед неповнолітніх. А тому, з нашої точки зору, законодавець, дотримуючись принципу економії репресії, не передбачив у відповідних випадках кваліфікуючої ознаки. Це стосується контрабанди відповідних предметів (ст. 305 КК), посіву або вирощування снотворного маку чи конопель (ст. 310 КК), незаконних операцій з такими предметами, як прекурсори (ст. ст. 311, 312 КК), та обладнання, призначеного для виго-

товлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 313 КК), незаконного публічного вживання наркотичних засобів (ст. 316 КК), незаконної організації або утримання місць для вживання одурманюючих засобів (ст. 322 КК), таких діянь, передбачених ст. 308 КК, як привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, чи заволодіння ними шляхом шахрайства. Вчинення дій з наведеного переліку за участю неповнолітніх важко, навіть, уявити. Певні діяння, вони, зважаючи на свій вік, об'єктивно взагалі вчинити не можуть. Це стосується незаконної видачі рецепта на право придбання наркотичних засобів або психотропних речовин (ст. 319 КК), а також заволодіння наркотичними засобами, психотропними речовинами або їх аналогами чи обладнанням для виготовлення зазначених предметів шляхом зловживання службовим становищем (ст. ст. 308, 313 КК). У той же час викрадення наркотичних засобів (що також передбачене у ст. 308 КК) є достатньо поширеним серед осіб, які не досягли вісімнадцяти років, а тому в цій частині зауваження В.В. Дзундзи виглядають доречними. І, навпаки, «випадає» із переліку поширених злочинів, що вчинюються за участю неповнолітніх, організація або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 317 КК), за який законодавцем встановлено відповідну кваліфікуючу ознаку. Тому у відзначеному аспекті науковець також правий, і відповідна спеціальна норма, з нашої точки зору, підлягає виключенню з КК. В інших наведених випадках підтримати позицію правника не вважаємо за можливе.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що підставою для запровадження спеціальних норм, котрі встановлюють відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну та іншу антигромадську діяльність у розділі XIII Особливої частини КК повинна бути не суспільна небезпечність діянь, що утворюють основні склади відповідних злочинів, а те, чи можуть неповнолітні бути потерпілими від них, а також об'єктивна можливість учинення таких злочинів із залученням неповнолітнього і типовість таких випадків.

Також, стверджує В.В. Дзундза, важко зрозуміти, чому за втягнення неповнолітніх до участі у створенні творів порнографічного характеру (ч. 3 ст. 301 КК) чи займання проституцією (ч. 3 ст. 303 КК) відповідальність настає за спеціальною нормою, а за втягнення неповнолітніх у набагато більш суспільно небезпечні злочини, наприклад, умисне вбивство (ст. 115 КК), бандитизм (ст. 257 КК), терористичний акт (ст. 258 КК), масові заворушення (ст. 294 КК) та інші тяжкі та особливо тяжкі злочини, відповідальність настає на загальних підставах, у порядку ст. 304 КК [12, с. 38]. На наш погляд, таку ситуацію потрібно пояснити тим, що злочини, передбачені ст. ст. 301, 303 КК, посягають на такий об'єкт, як громадська моральність. Тому залучення до дій, передбачених у цих статтях, неповнолітніх, тобто осіб, психіка і система цінностей яких, а також їх уявлення про те, що робити добре, а що погано, ще не до кінця сформовані – являє підвищену суспільну небезпечність саме для відзначеного об'єкта. А при вбивстві, бандитизмі та інших відзначених правником випадках вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів, ступінь суспільної небезпечності останніх не підвищується, бо кримінально-правові норми, в яких вони передбачені, спрямовані на охорону зовсім інших об'єктів, а не громадської моральності, для якої заповідання шкоди нормальному розвитку і вихованню неповнолітнього є визначальним. До речі, через названі причини загальна норма, на яку посилається В.В. Дзундза (ст. 304 КК), також розташована у розділі XII Особливої частини КК «Злочини проти громадського порядку та моральності». Викладене

дозволяє стверджувати, що наявність спеціальних норм, які передбачають у якості кваліфікуючих ознак таку, як «із залученням неповнолітнього», знов-таки, має пов'язуватися не з суспільною небезпечністю основних складів, а з їх зв'язком із нормальним розвитком і вихованням таких осіб, з тим, чи виступають останні у разі вчинення відповідних злочинів потерпілими, чи лише співучасниками. Точніше, мову слід вести про ступінь пошкодження нормального розвитку і виховання неповнолітніх, адже збиток зазначеному об'єкту завдається завжди, а тому недарма законодавець передбачив загальну норму. У зворотному випадку ст. 304 КК була б не потрібна.

І.Р. Кузьміна пропонує прийняти спеціальну норму про відповідальність за погрозу або насильство щодо члена сім'ї, розташувавши її в розділі Особливої частини КК, присвяченому відповідальності за злочини проти життя та здоров'я особи [13, с. 585]. Свою пропозицію дослідниця обґрунтовує тим, що у дореволюційному російському кримінальному праві насильство проти батьків було криміналізоване, а також тим, що сьогодні звернення до проблематики вдосконалення кримінально-правової боротьби з насильницькими злочинами проти сім'ї, на її погляд, відповідає як потребам практики, так і логіці послідовного захисту та охорони прав людини і громадянина кримінально-правовими засобами [13, с. 585, 586]. Вважаємо таку пропозицію неприйнятною з наступних міркувань. По-перше, насильство за ступенем інтенсивності може бути дуже різним: від поштовху до заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, а тому передбачити всі його прояви в одній спеціальній нормі видається дуже проблематичним. По-друге, не всі види насильства, а тим паче погрози його застосування, на сьогодні є кримінально караними. Найменш інтенсивним із них зараз є завдання удару (ст. 126 КК). Що ж стосується погрози, то чинний КК взагалі передбачає в цьому аспекті відповідальність лише за погрозу вбивством (ст. 129 КК). Тому пропозиція науковця полягає не лише у створенні спеціальної норми по відношенню до вже існуючих, а й у розширенні меж криміналізації, що навряд чи можна визнати виправданим. По-третє, виділення норми за ознакою спеціального потерпілого – «член сім'ї», з нашої точки зору, не свідчить про якісно новий ступінь суспільної небезпечності порівняно з іншими потерпілими. Тому, якщо ним є, скажімо, дитина, то його особливості можна врахувати при призначенні покарання (у якості обставини, яка його обтяжує: п. 6 ст. 67 КК – вчинення злочину щодо малолітнього, особи похилого віку або особи, що перебуває в безпорадному стані) за однією із вже існуючих норм. Те саме стосується ситуацій, коли член сім'ї (потерпілий) перебував від суб'єкта у матеріальній чи іншій залежності (п. 8 ст. 67 КК). По-четверте, життєвий уклад сьогодишнього суспільства суттєво відрізняється від того, що був у дореволюційній Російській імперії, на досвід якої посиляється правознавець. Суспільство вже далеко відійшло від тих патріархальних порядків, на яких ґрунтувалася тодішня сім'я. Добре це чи ні – окреме питання, але, зважаючи на викладене, реципіювання історичного досвіду у відповідній сфері видається необґрунтованим. Тому пропозиція І.Р. Кузьміної щодо запровадження у КК України спеціальної норми про відповідальність за погрозу або насильство щодо члена сім'ї, на наш погляд, є неприйнятною.

Разом із тим у науці наголошується на необхідності утримання від уведення до КК певних спеціальних норм.

* Примітка. Саме такий термін використовувався у законодавстві про кримінальну відповідальність в період із 11 липня 1995 р. і до набрання чинності КК 2001 р.

М.І. Мельник, критикуючи доцільність уведення до КК окремої норми, що передбачала б відповідальність за корупцію, зазначає, що визначаючи сутність корупції, слід, передусім, виходити з того, що вона не може бути зведена до якогось конкретного суспільно небезпечного діяння, до певного правопорушення. Зведення корупції до певного виду правопорушень, зокрема злочинів (така точка зору, що має місце серед певної частини науковців і практиків), є однією із найбільш істотних помилок у розумінні корупції. Корупція – це соціальне явище, яке має соціальну обумовленість, соціальні закономірності розвитку та здійснює негативний вплив на соціальні процеси. Існуючи в суспільстві та будучи породженням суспільних відносин, корупція пронизує різні соціальні сфери суспільства, порізному деформує суспільні відносини [14, с. 10, 11]. В іншій науковій праці вчений наголошує, що корупційним може бути визнаний будь-який умисний злочин, що вчинюється посадовою особою* органу державної влади або органу місцевого самоврядування з використанням влади або свого посадового становища з корисливих мотивів, іншої особою заінтересованою або для задоволення інтересів третіх осіб [15, с. 220]. Коло корупційних злочинів, продовжує правник, може бути розширене за рахунок криміналізації нових діянь (утворення абсолютно нових складів злочину або виділення спеціальних стосовно існуючих). Тому науковець підтримує точку зору І.М. Гальперіна, який стверджує, що «поняттю корупції як юридичному поняттю у кримінальному законі місця немає, а встановлення кримінальної відповідальності за корупцію взагалі, без конкретизації її проявів, відкриває дорогу свавілля, підриває індивідуалізацію відповідальності і покарання» [15, с. 220, 221; 16, с. 37]. З огляду на те, що корупція – це соціальне явище, а не злочин, М.І. Мельник робить висновок, що запровадження спеціальної статті у КК про відповідальність за корупцію не має достатніх юридичних підстав [14, с. 364; 17, с. 275]. Таким чином, М.І. Мельник, з нашої точки зору, обґрунтовано довів відсутність необхідності введення до КК України окремої норми, що передбачала б відповідальність за корупцію. У той же час, вважаємо за необхідне зауважити, що така норма була б не спеціальною, як вважає правознавець, а загальною у відношенні до хабарництва, зловживання владою або службовим становищем, перевищення влади або службових повноважень тощо. Крім того, відзначена норма увірвала би в себе випадки вчинення усіх інших корупційних діянь, які не підпадають під наведені спеціальні норми, або застосовувалася б у випадках, коли ознаки конкретних діянь встановити не виявилось можливим. Викладене слугує ще одним аргументом на користь того, що норма про корупцію, у разі її прийняття, була б по відношенню до наявних не спеціальною, а загальною.

С.Г. Келіна відзначає, що якщо норма не застосовується у зв'язку з прийняттям нового кримінального закону, який «перемікає» вчинення дій на себе, то це є підставою для декриміналізації відповідного діяння [18, с. 14–17]. Вважаємо з цього приводу, що такої підстави для декриміналізації бути не може. В такому випадку «стара» норма може зберігати загальнопреступне значення, а нова (спеціальна) починає реально застосовуватися на практиці. Якщо ж нова норма є більш ширшою, порівняно з раніше існуючою, то спеціальною стає остання, і в цьому випадку саме вона має продовжувати застосовуватися. У тому разі, коли цього не відбувається, на наш погляд, на відміну від позиції С.Г. Келіної, слід докоряти правозастосувачеві, а не ініціювати ще одну зміну законодавства (декриміналізувати діяння, передбачене «старою» нормою).

Висновки. На підставі викладеного вважаємо, що підставою для існування (передбачення) в законодавстві

про кримінальну відповідальність спеціальних складів злочину є істотною відмінністю у характері або ступені суспільної небезпечності діяння, що міститься у них, порівняно із загальними нормами. При цьому така відмінність повинна бути настільки істотною, що її неможливо буде відобразити у відносно визначеній або альтернативній санкції однієї (загальної) норми. У тому разі, коли йдеться про характер суспільної небезпечності, то загальна і спеціальна норми розташовані, як правило, в різних розділах Особливої частини КК, а коли про ступінь – у межах одного розділу.

Прикладом першої ситуації є ст. 119 КК «Вбивство через необережність» (загальна норма) та ч. 3 ст. 276 КК «Порушення правил безпеки руху або експлуатації залізничного, водного чи повітряного транспорту, що спричинило загибель людей» (спеціальна норма). Відзначаємо, що другий злочин посягає, перш за все, на безпеку руху та експлуатації транспорту, тобто на зовсім інший об'єкт кримінально-правової охорони, ніж загальна норма. Це зумовлює різний характер суспільної небезпечності наведених злочинів. Життя людини виступає у злочині, передбаченому ч. 3 ст. 276 КК, лише додатковим об'єктом. Ця норма існує, перш за все, для охорони зовсім інших суспільних відносин. А факт заподіяння шкоди двом суспільним відносинам одночасно свідчить про поліоб'єктність наведеного злочину, що, своєю чергою, зумовлює його більшу суспільну небезпечність порівняно з убивством через необережність (ст. 119 КК). Цей висновок знаходить своє відображення у санкціях розглянутих статей КК. У ч. 3 ст. 276 КК, яка застосовується навіть у випадку смерті однієї людини, передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років, а в санкції ч. 1 ст. 119 КК, де передбачено аналогічний наслідок – обмеження волі на строк від трьох до п'яти років, або позбавлення волі на той самий строк. Навіть у санкції ч. 2 ст. 119 КК, яка застосовується лише у випадку заподіяння смерті двом або більше особам, передбачено позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років, тобто покарання менш суворе, ніж у спеціальній нормі (ч. 3 ст. 276 КК).

Прикладом розташування загальної і спеціальної норм у межах одного розділу Особливої частини КК є умисне вбивство (ч. 1 ст. 115 КК) та умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони, або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця (ст. 118 КК). Тут характер суспільної небезпечності зазначених злочинів є однаковим (на відміну від першого випадку). Відповідні кримінально-правові норми створені для охорони одного і того самого об'єкта – життя людини. Проте ступінь суспільної небезпечності посягань на нього буде різним, що також знаходить своє відображення у санкціях цих норм, як і в першому прикладі. Так, у ч. 1 ст. 115 КК передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк від семи до п'ятнадцяти років, а в ст. 118 КК – виправні роботи на строк до двох років, обмеження волі на строк до трьох років або позбавлення волі на строк до двох років.

У разі порушення наведеної підстави виділення спеціальних кримінально-правових норм може утворитися одна із двох ситуацій, які напряму пов'язані з такою обставиною соціальної обумовленості, як повнота і не надмірність заборони. Ці випадки поділяються залежно від того, утворює спеціальна норма привілейований чи кваліфікований склад злочину. Слід відзначити, що в обох випадках порушується саме не надмірність заборони, оскільки діяння, що містяться у таких нормах, вже передбачені, як злочини в нормах загальних. Тобто, такі спеціальні норми мають розглядатися, як надмірні. Висновок про те, що в тому разі, коли необгрунтовано виділена спеціальна норма утворює кваліфікований склад злочину, не порушується повнота заборони є очевидним, тоді як

щодо привілейованих норм, в цьому аспекті, слід навести певні міркування. Вважаємо, що необгрунтоване виділення привілейованих норм повноти заборони не порушує, як це може здатися на перший погляд, оскільки не утворює прогалів у законодавстві про кримінальну відповідальність. Так само, з нашої точки зору, дотримано в названих випадках і таку обставину соціальної обумовленості, як суспільна небезпечність. Останній висновок зумовлюється тим, що зміст названої обставини полягає у з'ясуванні того, чи є така небезпечність достатньою для визнання відповідного діяння злочином, чи ні. А з огляду на те, що необгрунтовано виділена привілейована норма все ж таки визнає передбачене у ній діяння злочином, а не декриміналізує його, обставині суспільної небезпечності вона відповідає. Інша річ, у такому випадку відсутня істотна відмінність між суспільною небезпечністю діянь, передбачених у загальній і спеціальній нормах. Але на наявність чи відсутність самої суспільної небезпечності зазначене не впливає, а характеризує (як було показано вище) порушення ненадмірності заборони.

Перспективи подальших наукових розвідок вбачаються у дослідженні інших обставин соціальної обумовленості закону про кримінальну відповідальність.

Список використаної літератури:

1. Орехов В.В. О социологических исследованиях в уголовном праве / В.В. Орехов // Вестник ЛГУ. – 1991. – Серия 6. – Вып. 1 (№ 6). – С. 65–68.
2. Пашенко О.О. Обстоянии, що визначають соціальну обумовленість охоронних кримінально-правових норм (законів про кримінальну відповідальність) / О.О. Пашенко / Актуальні проблеми кримінальної відповідальності: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 10–11 жовт. 2013 р.; редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.) та ін. – Х.: Право, 2013. – С. 210–213.
3. Баулін Ю.В. Сучасне кримінальне право України: підсумки, тенденції, перспективи розвитку / Ю.В. Баулін // Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр. / редкол.: В.І. Борисов (голов. ред.) та ін. // Вип. 23. – Х.: Право, 2012. – С. 29–42.
4. Бондаренко О.М. Про деякі питання спеціальних кримінально-правових норм / О.М. Бондаренко / Правова держава Україна: проблеми, перспективи розвитку: короткі тези доп. та наук. повідом. респ. наук.-практ. конф. (м. Харків, 9–11 листопада 1995 р.); редкол.: М.І. Панов (відп. ред.), М.І. Бажанов, Ю.П. Битяк та ін. – Х.: Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 1995. – С. 262–263.
5. Азаров Д.С. Про декриміналізацію необережних діянь у сфері комп'ютерної інформації / Д.С. Азаров // Право України. – 2004. – № 9. – С. 100–103.
6. Батурич Ю.М. Компьютерные преступления и компьютерная безопасность: монография / Ю.М. Батурич, А.М. Жодзишский. – М.: Юрид. лит., 1991. – 160 с.
7. Бабанін С.В. Морально-правові передумови встановлення в Україні кримінальної відповідальності за рейдерство / С.В. Бабанін / Морально-етичні засади реформування кримінального законодавства України: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 10 квітня 2015 р.) / редкол.: В.Ф. Примаченко (голов. ред.) та ін. – Дніпропетровськ: вид-во Дніпроп. держ. ун-ту внутр. справ, 2015. – С. 73–76.
8. Энциклопедия уголовного права // Т. 21: Преступления против общественной безопасности и общественного порядка / П.С. Агапов, В.П. Алехин, И.И. Бикеев и др.; отв. ред. Б.В. Малинин. – СПб.: Издательство Малинина, 2013. – 1072 с.
9. Воронцов П. Вибухова ніч у Сватовому / П. Воронцов // Голос України. – 2015. – 31 жовт. (№ 202). – С. 1, 12.
10. Воронцов П. Сватове в зоні особливої уваги саперів / П. Воронцов // Голос України. – 2015. – 3 листоп. (№ 204). – С. 1, 12.

11. Лановенко І.П. Деякі актуальні проблеми модернізації кримінального законодавства України / І.П. Лановенко // Правова держава: щорічник наук. пр. Ін-ту держ. і права ім. В.М. Корецького НАН України. Вип. 12. – К.: Юрид. книга, 2001. – С. 476–487.

12. Дзундза В.В. Відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну та іншу антисуспільну діяльність згідно новим КК України / В.В. Дзундза // Вісн. Нац. ун-ту внутр. справ. – Вип. 22. – Х.: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. – С. 36–38.

13. Кузьміна І.Р. Защита от насилия в семье в новом уголовном законодательстве Украины / И.Р. Кузьмина // Актуальні проблеми політики: зб. наук. пр. / редкол.: С.В. Ківалов (голов. ред.) та ін. – Вип. 13-14. – О.: Юрид. лит-ра, 2002. – С. 582–586.

14. Мельник М.І. Корупція – корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії): монографія / М.І. Мельник. – К.: Юрична думка, 2004. – 400 с.

15. Мельник М. Чи потрібна в Кримінальному кодексі спеціальна стаття про відповідальність за корупцію? / М. Мельник // Вісник Академії правових наук України. – 2000. – Вип. 4. – С. 211–221.

16. Гальперин І.М. Организованная преступность, коррупция и уголовный закон / И.М. Гальперин // Соц. законность. – 1989. – № 4. – С. 34–37.

17. Мельник М.І. Корупція: сутність, поняття, заходи протидії: монографія / М.І. Мельник. – К.: Атіка, 2001. – 304 с.

18. Келина С.Г. Об основаниях и последствиях декриминализации деяний / С.Г. Келина // Сов. государство и право. – 1988. – № 11. – С. 12–18.

